

УДК 347.191.1

Вітка Ю. В.

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НЕДЕРЖАВНИХ ПЕНСІЙНИХ ФОНДІВ

У статті висвітлено проблемні аспекти цивільно-правової відповідальності недержавних пенсійних фондів (далі - НПФ) як важливої складової цивільно-правового статусу цих суб'єктів. Зважаючи на те, що концептуальною основою дослідження виступає зв'язок цивільно-правової відповідальності із правосуб'єктністю, основна увага приділена визначенню передумов деліктоздатності НПФ та аналізу доцільності встановлення субсидіарної відповідальності засновників за зобов'язаннями НПФ.

Характеристика цивільно-правової відповідальності НПФ є невід'ємною складовою аналізу цивільно-правового статусу НПФ. Незважаючи на підвищену важливість цього питання, особ-

ливо для системи недержавного пенсійного забезпечення України, лише нещодавно запровадженої в Україні, питання відповідальності НПФ є практично неврегульованими на рівні Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» (далі - Закон України про НПЗ). Зазначене підтверджує необхідність дослідження норм цивільного законодавства в контексті цивільно-правової відповідальності НПФ та розробки пропозицій щодо вдосконалення Закону України про НПЗ.

Цивільно-правова відповідальність є надзвичайно багатоаспектною за своєю сутністю, і її можна розглядати у співвідношенні із санкцією [1], обов'язком [2] та іншими правовими категоріями; з погляду забезпечення цивільного порядку, захисту цивільних прав та інтересів кредитора, впливу на боржника. Залежно від обраного ракурсу дослідження змінюються й конкретні характеристики цивільної відповідальності. У контексті цього дослідження цивільно-правова відповідальність НПФ розглядатиметься як зовнішній вияв або результат реалізації правосуб'єктності НПФ, за якого відбулося порушення суб'єктивних цивільних прав інших осіб з боку НПФ.

Як зазначається в літературі, некомерційна організація як суб'єкт цивільного обігу повинна нести самостійну відповідальність за своїми зобов'язаннями [3]. За загальним правилом, ні засновники (учасники), ні держава не повинні нести відповідальність за зобов'язаннями юридичної особи приватного права. Самостійна цивільно-правова відповідальність юридичної особи можлива за наявності певних передумов.

Соціальною передумовою цивільно-правової відповідальності, що уможливує її участь у відносинах цивільної відповідальності на місці боржника, є такий рівень організаційної єдності організації, який зумовлює наявність у неї належних можливостей для здійснення власного волевиявлення, у тому числі - при вчиненні протиправних дій чи бездіяльності та дій, спрямованих на фактичне відшкодування завданих кредиторів майнових чи немайнових (моральних) збитків. Економічною передумовою цивільно-правової відповідальності юридичної особи є її майнова відокремленість (що найчастіше постає як майнова забезпеченість функціонування і відповідальності юридичної особи), яка найповніше втілюється в обов'язку суб'єкта відповідальності підтримувати у передбачених законом випадках належний обсяг власного майна, на яке може бути звернене стягнення за позовами кредиторів [4].

Таким чином, передумовами повноцінної і самостійної участі юридичної особи у відносинах цивільно-правової відповідальності є організаційна єдність і майнова відокремленість. Передумови цивільно-правової відповідальності НПФ характеризуються певною специфікою.

На підставі аналізу Закону України про НПЗ можна стверджувати, що НПФ володіє певним рівнем організаційної єдності, що зумовлено наявністю у схемі управління НПФ органу управління - ради НПФ - та фактичною належністю до органів управління зборів засновників НПФ. Збори засновників і рада НПФ мають певні можливості для здійснення волевиявлення НПФ, однак ці можливості є обмеженими з огляду на досить незначний обсяг компетенції цих органів, визначений у ч. 1 ст. 14, ч. 3 ст. 16 Закону України про НПЗ. Окрім органів управління, волевиявлення НПФ здійснюють адміністратор та особа, що провадить управління активами, а зберігач забезпечує можливість здійснення волевиявлення цими особами.

Отже, така передумова цивільно-правової відповідальності НПФ як організаційна єдність позначена тим, що волевиявлення НПФ, у тому числі при вчиненні протиправних дій чи бездіяльності та дій, спрямованих на фактичне відшкодування завданих кредиторів майнових чи немайнових (моральних) збитків, здійснюють не тільки органи управління НПФ, але й адміністратор, особа, що здійснює управління активами, та зберігач, із якими НПФ укладено відповідні договори.

У рамках чинної законодавчої конструкції НПФ не здатний мати відокремлене майно для забезпечення своєї основної діяльності. У п. «в» ч. 3 ст. 16 Закону України про НПЗ передбачена майнова відповідальність членів ради, однак підстави і механізм притягнення до такої відповідальності законодавством не врегульовані. Вважаємо, що члени ради НПФ не можуть нести майнову відповідальність за зобов'язаннями фонду, оскільки це суперечить принципу самостійної майнової відповідальності юридичної особи. Необхідність удосконалення правового режиму майна НПФ та законодавче закріплення його майнової відокремленості має сенс з точки зору майнової забезпеченості відповідальності НПФ.

Особливо актуальним постає питання щодо доцільності чи недоцільності запровадження субсидіарної відповідальності засновників за зобов'язаннями НПФ. На даний час у законодавстві чітко закріплений принцип, що, будучи учасником цивільних правовідносин, юридична особа

самостійно відповідає за своїми зобов'язаннями всім належним їй майном (ч. 1, 2 ст. 96 ЦК України). За загальним правилом, учасник (засновник) юридичної особи не відповідає за зобов'язаннями юридичної особи, а юридична особа не відповідає за зобов'язаннями її учасника (засновника), крім випадків, зазначених установчими документами та законом. Особи, які створюють юридичну особу, несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями юридичної особи, що виникли до дня її державної реєстрації (ч. 4 ст. 96 ЦК України).

Норми ЦК України не містять положень про можливу субсидіарну відповідальність засновників непідприємницьких товариств за зобов'язаннями останніх, як це передбачено, наприклад, щодо повних і командитних товариств (ч. 1 ст. 119 та ч. 1 ст. 133 ЦК України), товариств із додатковою відповідальністю (ч. 2 ст. 151 ЦК України). У Законі України про НПЗ не міститься норм про субсидіарну відповідальність засновників НПФ за зобов'язаннями останнього. Проаналізованими установчими документами НПФ також не передбачено субсидіарної відповідальності засновників за зобов'язаннями фонду.

Оскільки субсидіарна відповідальність учасників (засновників) юридичної особи постає як окремий випадок, набуває актуальності питання щодо критеріїв, за наявності яких з точки зору законодавчого регулювання є доцільним встановлення субсидіарної відповідальності. В. М. Кравчук вважає, що потрібно встановити випадки субсидіарної відповідальності за зобов'язаннями юридичної особи її засновників (керівників) та інших осіб, під чиїм контролем вона перебуває. Для визначення контролю автор запроваджує два критерії: об'єктивний і суб'єктивний. Об'єктивний - володіння великою часткою в капіталі, що дає відповідну кількість голосів. Суб'єктивний - вплив на рішення, що приймаються органами юридичної особи [5].

Говорячи про непідприємницьких юридичних осіб, В. Д. Примак зазначає, що відсутність будь-яких майнових прав і обмеження організаційно-управлінських прав («одна особа - один голос») учасників, засновників цих юридичних осіб, виключає допустимість законодавчого запровадження будь-якої форми їх додаткової відповідальності [6].

Вважаємо, що критерієм встановлення субсидіарної відповідальності засновників (учасників) за зобов'язаннями непідприємницьких юридичних осіб не може вважатися непідприємницький характер їх діяльності, адже сама по собі непідприємницька діяльність не позбавляє

суб'єкта, що здійснює таку діяльність, рис самостійного учасника цивільного обігу та не виключає виконання непідприємницькими юридичними особами функцій обмеження ризику і відповідальності їх засновників (учасників). На нашу думку, варто погодитися із точкою зору, що доцільність запровадження субсидіарної відповідальності за зобов'язаннями непідприємницьких юридичних осіб визначається наявністю і майнових (об'єктивний критерій), і організаційно-управлінських (суб'єктивний критерій) прав засновників (учасників) цих юридичних осіб.

Законом України про НПЗ не передбачено жодних майнових прав засновників НПФ. Навіть за умови законодавчого закріплення існування в НПФ майна для забезпечення його основної діяльності засновники не повинні мати ні майнових, ні зобов'язальних прав стосовно переданого ними майна. Зокрема, засновники не повинні мати право вимагати повернення внесеного ними майна навіть у разі ліквідації НПФ.

Стосовно організаційно-управлінських прав засновників, то обсяг повноважень засновників, передбачений ст. 16 Закону України про НПЗ, а також реалізація правосуб'єктності НПФ через адміністратора та особу, що здійснює управління активами, дозволяє говорити про відсутність впливу органів юридичної особи, зокрема і зборів засновників, на всі рішення, що приймаються від імені такої юридичної особи.

Усе зазначене дає підстави для висновку про відсутність майнових та обмеженість організаційно-управлінських прав засновників НПФ, що виключає допустимість і доцільність запровадження субсидіарної відповідальності засновників за зобов'язаннями НПФ.

Отже, рівень деліктоздатності НПФ може визначитися лише виконанням установлених законом вимог щодо формування та підтримання певного обсягу майнових активів цієї юридичної особи і фактичною реалізацією її можливостей щодо набуття у власність майна. НПФ повинен нести відповідальність за власними зобов'язаннями всім майном, що належить йому на праві власності, з урахуванням установлених Законом України про НПЗ особливостей правового режиму і звернення стягнення на пенсійні активи. Пенсійні активи можуть виступати об'єктом стягнення лише за вимогами до НПФ кредиторів - суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення, які впливають безпосередньо зі здійснення НПФ основної діяльності - недержавного пенсійного забезпечення. Необхідно також передбачити, що в разі недостатності пенсійних активів для виконання зобов'язань перед

суб'єктами недержавного пенсійного забезпе-
чення, що випливають безпосередньо зі здій-
снення НПФ недержавного пенсійного забезпе-

чення, об'єктом стягнень цих кредиторів може
виступати майно, призначене для забезпечення
основної діяльності НПФ.

1. *Иоффе О. С.* Ответственность по советскому гражданскому праву. - Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1955. - С. 13; *Лещенко Д. С.* Правовой статус установ в цивільно-му праві України: Автореф. дис. ... канд. юр. наук. 12.00.03 / Національний університет внутрішніх справ. - Х., 2005. - С. 16.
2. *Братусь С. М.* Юридическая ответственность и законность (теоретические аспекты). - М.: Юридическая литература, 1976. - С. 80; *Савицька А. М.* Суть цивільно-правової відповідальності // Юридична відповідальність. - Л., 1975. - С. 5-6.
3. *Шаклеина Е. В.* Гражданско-правовой статус некоммерческих организаций: Автореф. дис. ... канд. юр. наук. 12.00.03 / Институт экономики управления и права Российского государственного гуманитарного университета. - М., 2006. - С. 19.
4. *Примак В. Д.* Цивільно-правова відповідальність юридичних осіб: Автореф. дис. ... канд. юр. наук. 12.00.03 / Інститут держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України. - К., 2005. - С. 16-19.
5. *Кравчук В. М.* Соціально-правова природа юридичної особи: Автореф. дис. ... канд. юр. наук. 12.00.03 / Львівський національний університет ім. І. Франка. - Л., 2000. - С. 9.
6. *Примак В. Д.* Зазнач. праця. - С. 18-19.

Yu. Vitka

PROBLEMATIC ISSUES OF CIVIL LEGAL LIABILITY OF NON-STATE PENSION FUNDS

In the article problematic aspects of civil legal liability of non-state pension funds (hereinafter - NPF), which is an important element of civil law status of these subjects, are revealed. Relation of civil legal liability with the legal capacity is represented as the conceptual basis of the research. Taking into consideration the aforementioned, main attention is paid to the determination of preconditions of NPF's ability to bear responsibility and analysis of expediency of establishment of the founders' subsidiary responsibility for NPF's obligations.